

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A ZENE CSODÁJA

UWE MICHAEL LANG: AZ ÚR
FELÉ FORDULVA – A LITURGIKUS
IMA-IRÁNY

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 85. Milyen legyen az oltár
és felszerelése?
 - 86. „Latin: hetenként legalább egyszer”
-

43. szám

2006. november

Gondolkodó Füzetek

Felelős kiadó: Dobosgy László – Készült az MTA-TKI – LIFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 13. A liturgia drámaisége. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – **Jegyzetek a liturgiáról:** 15. A pazarló liturgia. – 16. „Bűgö kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népenekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritam írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifónája (az Isztambuli Antifonáléból) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 19. Így mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – **Jegyzetek a liturgiáról:** 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békáról: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – **Jegyzetek a liturgiáról:** 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – **Jegyzetek a liturgiáról:** 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „clavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzeneiről.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A zene csodája

(Hermann Hesse: Üveggyöngyjáték c. regényéből)

Egyszer csak a zenetanára (akkor hegedűre és lantra tanította) közölte vele, hogy a zenemester talán hamarosan Berolfingenbe jön, az iskola zeneoktatását ellenőrzi, Josef tehát gyakoroljon derekasan, nehogy zavarba jöjjön, és zavarba hozza tanítóját is. Ez a hír mélységesen fölka-varta a fiút, mert persze nagyon jól tudta, ki az a zenemester, s azt is, hogy az nem akárki a nevelési hatóság magasabb régióiból, mint például az évente kétszer megjelenő tanfelügyelők, hanem egyike a tizenkét legfőbb vezetőjének, és az egész országban a legfelsőbb fórum minden zenei ügyben. Szóval, maga a zenemester, személyesen a magister musicae jön Berolfingenbe! A világon csak egyetlen személy akadt, aki talán még legendásabb és rejtélyesebb lett volna a gyermek Josef szemében: az üveggyöngyjáték mestere. Már a zenemester jöttének bejelentése is eleve roppant, szorongó tisztelettel töltötte el; hol királynak, hol meg varázslónak képzelte el ezt az embert, olykor a tizenkét apostol egyikének, avagy a klasszikus idők egyik legendásan nagy művészának, Michael Praetoriusnak, Claudio Monteverdinek, Johann Jakob Frobergernek vagy Johann Sebastian Bachnak – és éppoly mélységesen örült a pillanatnak, amikor megjelenik néki ez a csillag, mint amennyire félt is tőle. Hogy az egyik félisten és arkangyal, a szellem világának egyik titokzatos és mindenható kormányzója a maga testi valójában megjelenik itt a kisvárosban s a gimnáziumban, hogy láthatja őt, hogy a mester talán megszólítja, vizsgáztatja, korholja vagy dicséri majd, ez valóban nagy dolog volt, valamiféle csoda és ritka égi jelenség; s ahogy a tanárok bizonygatták: évtizedek óta először fordul elő, hogy egy magister musicae személyesen keresse föl a várost és kis gimnáziumát. A fiú sokféleképp színezte ki azt, ami rá vár, elsőbb is holmi nagy ünnepségre, nyilvános fogadtatásra gondolt, amelyet akkor élt át egyszer, amikor az új polgármester hivatalba lépett, rezesbandával és fellobogózott utcákkal, sőt talán tűzijátékkal is, és Knecht pajtásai szintén ilyesmit képzeltek és reméltek. Előzetes örömét csak az a gondolat mérsékelte, hogy ő maga talán túlságosan is a közelébe kerül ennek a nagy ember-

nek, és előtte, a nagy előtt, elviselhetetlen szégyenben maradhat zenélésével és feleleteivel. De ez a szorongás nemcsak gyötrő, hanem édes is volt, s egészen titkon és bevallatlanul már nem is találta ezt az egész várt ünnepet zászlóval és tűzijátékával együtt olyan szépnek, izgatónak, fontosnak és mindenek ellenére csodásan vidámnak, mint azt a körülményt, hogy ő, a kis Josef Knecht közvetlen közelből láthatja ezt a férfit, s hogy a zenemester egy kicsit az ő kedvéért látogat el Berolfingenbe, hiszen azért jön, hogy ellenőrizze a zeneoktatást, és a zenetanár nyilván lehetségesnek tartja, hogy majd őt is megvizsgáztatja.

De talán, ő, valószínűleg erre sor sem kerül, hisz aligha lehetséges, a mesternek bizonyára más dolga is lesz, mint hogy kisfiúk hegedűjátékát hallgassa, nyilván csak az idősebb és haladó tanulókat akarja majd látni és hallani. Ilyen gondolatok közepette várta a fiú azt a napot, és a nap eljött, s csalódással kezdődött: nem zendült fel zene az utcákon, nem álltak zászlódíszben, koszorúsan a házak, s mint minden más napon, most is fogni kellett a könyveket, füzeteket, ahogy szokták, elmenni az iskolába, és még az osztályteremben sem volt halvány nyoma sem a díszeknek, az ünnepiességeknek, minden olyan volt, mint bármely más napon. Az oktatás megkezdődött, a tanár ugyanolyan hétköznapi öltözkében volt, mint mindig, nem szónokolt, nem említette egy szóval sem a nagy vendéget.

De a második vagy harmadik órán mégis megtörtént: kopogtak az ajtón, bejött az iskolaszolga, köszönt a tanárnak, és jelentette, hogy Josef Knecht tanuló negyedórán belül jelenjék meg a zenemesternél, s ügyeljen rá, hogy illedelmesen megfésülködjen, s a keze és körmei tiszták legyenek. Knecht ijedtében elsápadt, támolyogva ment ki az iskolából, átszaladt az internátusba, ledobta könyveit, megmosakodott, megfésülködött, reszketve vette kezébe hegedűtokját s gyakorlófüzetét, s aztán átment a zeneszobába, a melléképületbe. A lépcsőn egy izgatott tanuló társa fogadta, egy szobára mutatott és közölte:

– Várj itt, amíg hívnak.

Nem tartott sokáig, de neki egy örökkévalóság volt, amíg a várakozástól megváltották. Senki sem hívta, de belépett egy férfi, egészen öreg ember, első látásra nem magas termetű, fehérhajú férfi, az arca

szép, fénylő, a szeme átható, világoskék, pillantásától félni is lehetett volna, de ez a tekintet nemcsak átható, hanem derűs is volt, nem nevetőn vagy mosolygósan, hanem csöndes-ragyogón, nyugodtan derűs. Kezet nyújtott a fiúnak, biccentett, óvatosan leült a székre a régi gyakorlózongora elé, és azt mondta: – Te vagy Josef Knecht? A tanárod, úgy látom, elégedett veled, azt hiszem, szeret téged. Gyere, zenéljünk együtt egy keveset. – Knecht már előbb kivette tokjából a hegedűjét, az öreg leütött egy A-hangot, a fiú hangolt, aztán kérdőn és szorongva nézett a zenemesterre.

– Mit szeretnél játszani? – kérdezte a mester.

A tanuló egy szót sem tudott kinyögni válaszul, szinte megbénult az öreg iránt érzett tisztelettől, még sohasem látott ilyen embert. Tétován nyúlt a kottafüzetéért, és a férfi elé tartotta.

– Nem – mondta a mester –, szeretném, ha fejből játszanál s nem holmi gyakorlódarabot, hanem valami egyszerűt, amit fejből tudsz, talán egy kedves dalodat.

Knecht zavarban volt, megbűvölte ez az arc, ez a szempár, egy szót sem bírt kinyögni, nagyon szégyellte magát zavara miatt, de semmit sem tudott mondani. A mester nem erőltette. Egy ujjal leütötte egy dallam első hangjait, kérdőn nézett a fiúra, aki bólintott, s tüstént és örömmel eljátszotta a dallamot, egy régi dalt, amelyet gyakran énekeltek az iskolában.

– Még egyszer! – mondta a mester. Knecht megismételte a dallamot, s az öreg most egy második szólamot játszott hozzá. A kis gyakorlószobában most két szólamban zengett a régi dal.

– Még egyszer!

Knecht játszott, s a mester a másodikon kívül még egy harmadik szólamot is hozzájátszott. Három szólamban zengett a szép régi dal a szobában.

– No, még egyszer! – És a mester három szólamot játszott hozzá. – Szép dal! – mondta halkan a mester. – Játszd el most egyszer alt-fekvésben is!

Knecht engedelmeskedett és játszott, a mester megadta neki az első hangot, és most a másik három szólamot játszotta hozzá. S az öreg újra meg újra azt mondta: – Még egyszer! – s ez egyre vidámabban hangzott. Knecht eljátszotta a dallamot tenorban, mindig két-három ellen-szólam kíséretével. Sokszor játszották el a dalt, már nem kellett többé előre megegyezniük, s a dal, egészen magától, minden ismétléskor gazdagabb lett ékítményekben, indázó játékában. A csupasz falú kisterem vidám délelőtti fényben úszott, s ünnepi zengéssel töltötte be a zene.

Egy idő múlva az öreg abbahagyta. – Most már elég? – kérdezte. Knecht a fejét rázta, és újra kezdte, társa pedig vidáman vágott bele ismét három szólammal, s a négy szólam vékony, tiszta vonalakban haladt, beszélgetett, egymásra támaszkodott, kereszteződött és átjátszott egymásba, derűs ívekben és alakzatokban, s a fű és az öreg már nem is gondolt semmi másra, átadta magát a szép, testvéri vonalaknak s a találkozásukkor keletkező figuráknak; hálójukba fonódva zenélt mind a kettő, lágyan ringatóztak, s egy láthatatlan karmesternek engedelmeskedtek. Míg aztán a mester, midőn a dallam ismét véget ért, hátrafordult, és megkérdezte:

– Tetszett, Josef?

Knecht hálásan, csillogó szemmel nézett rá. Sugárzott, de egy szót sem szólt.

– Tudod-e már – kérdezte most a mester –, hogy mi is az a fűga?

Knecht kétkedő arcot vágott. Hallott már fűgákat, de az oktatásban erre még nem került sor.

– Jó – mondta a mester –, akkor megmutatom. A leghamarább akkor érted meg, ha mi magunk is csinálunk egy fűgát. Tehát: a fűgához először is kell egy téma, s a témát nem keressük sokáig, a dalunkból vesszük.

Lejátszott egy kis hangsort, a dal egy kis részletét, s ez így, kiszakítva a dallamból, furcsán hangzott. Még egyszer eljátszotta a témát, s már tovább is ment, már jött az első belépés, a második belépő szólam a kvintből kuartba ment át, a harmadik megismételte az elsőt, de egy oktávval magasabban, éppígy a negyedik a másodikat, s aztán a domináns hangnemében, egy zárattal fejeződött be az expozíció. A második

feldolgozás szabadabban modulált át egyéb hangnemekbe, a harmadik a szubdominánshoz ereszkedve, zárlattal végződött az alaphangon. A fiú a zongorista okos fehér ujjait nézte, feszült arcán halványan tüköröződni látta a kifejlet felé haladást, miközben az öreg félig lehunyta szemét. A fiú szíve csak úgy buzgott a mester iránt érzett tisztelettől, szeretettől, füle befogadta a fúgát, s úgy érezte, most hall először zenét, az előtte keletkező zenemű mögött megsejtette a szellemet, törvény és szabadság, szolgálat és uralkodás boldogító összhangját, átadta és oda-szentelte magát ennek a szellemnek és ennek a mesternek, ezekben a percekben úgy látta önmagát, életét és az egész világot, hogy a zene szelleme vezeti, rendezi és értelmezi, s amikor a játék véget ért, látta, hogy a tisztelt öreg, a varázsló és király még egy darabig könnyedén a billentyűk fölé hajlik, szeme félig lehunyva, arca belülről fénylik – s nem tudta, ujjongjon-e boldog pillanatain vagy sírjon, hogy elmúltak. Ekkor az öregember lassan fölállt a zongorától, áthatóan s egyszerűsmind barátságosan nézett rá derűs kék szemével, s azt mondta:

– Két ember legkönnyebben zenélés közben barátkozhat meg. Milyen szép is ez. Remélhetőleg barátok leszünk, te meg én. Talán megtanulsz fúgát komponálni is, Josef – kezet fogott a fiúval, elment, de az ajtóban még egyszer megfordult, s egy pillantással, udvarias kis főhajtással búcsúzott.

Knecht sok-sok év múlva elmesélte tanítványának, hogy amikor kilépett a házból, jobban megváltozottnak és elvárzásoltak látta a várost és a világot, mint hogyha zászlók, koszorúk és szalagok díszítették volna, vagy tűzijátékot rendeznek. Nagy élményt élt át, az elhivatást, amelyet jogosan nevezhetnénk sákramentomnak: az eszményi világ testet öltését és hívogató kitarulkozását; ezt a világot a fiatal lélek eddig részben csak hallomásból, részben vágtyól izzó álmaiból ismerte. S ez a világ nemcsak létezett, valahol a távolban, a múltban vagy a jövőben, nem, jelen volt és tevékeny volt, kisugárzott, hírnököket, apostolokat, követeket küldött szét, olyan férfiakat, mint ez az idős magister, aki különben, Josefnek úgy rémlett, voltaképp nem is olyan nagyon öreg. És ebből a világból egy tiszteletre méltó hírnök révén hozzá, a kis gimnazistához is buzdító, hívó szó érkezett! Élménye ezt jelentette neki, s hetekig tartott, amíg valóban megtudta és meggyőződött róla, hogy ama meg-

szentelt óra mágikus eseményének a való világban is megvan a pontos megfelelője, hogy az elhivatás nem csupán saját lelkében megszólaló, boldogító intelm, lelkének belső hangja volt, hanem a földi hatalmak adománya és buzdítása is. Mert nem maradhatott tartósan titokban, hogy a zenemester látogatása nem véletlen s nem is igazi iskolaellenőrzés volt. Knecht neve ugyanis tanárainak jelentései alapján már hosszabb ideje szerepelt azoknak a tanulóknak a névsorában, akik méltónak látszottak arra, hogy a kiválóak iskolájában nevelődjenek, vagy akiknek felvételét javasolták a legfelsőbb hatóságoknak. Mivel ennek a Knecht fiúnak nemcsak latin tudását és rokonszenves jellemét dicsérték, hanem zenetanára még külön is ajánlotta és magasztalta, a zenemester vállalta, hogy egyik hivatalos útja alkalmával rászán néhány órát az idejéből Berolfingenre, és megnézi ezt a tanulót. Nem annyira a fiú latin tudása vagy kezűgyessége érdekelte (ebben a tanárok jelentéseire hagyatkozott, ámbár ezek tanulmányozására mindenesetre egy teljes órát áldozott), hanem inkább az, hogy ennek a fiúnak az egész lénye alkalmas-e a magasabb értelemben vett zenészi hivatáshoz, képes-e a lelkesedésre, a beilleszkedésre, a hódolatra, a kultusz szolgálatára. A nyilvános felsőbb iskolák tanárai – s erre jó okuk volt – általában nem bántak bőkezűen az elit-iskolába szóló ajánlásokkal, mégis előfordultak többé-kevésbé tisztátalan szándékból eredő kivételezések, s gyakran megesett az is, hogy egy-egy kevésbé éles szemű tanár konokul ajánlatta kedvenc tanítványát, akinek más erénye nemigen volt, csak a szorgalma, a becsvágya és okos viselkedése tanáraival szemben. A zenemeszternek épp ez a fajta diák volt kiváltképp ellenszenves, azonnal észrevette, ha a vizsgálzó tudatában van annak, hogy most a jövőjéről és pályafutásáról van szó, és jaj volt annak a tanulónak, aki túlságosan ügyesen, túlságosan tudatosan és okosan állt elébe, vagy éppen hízelegni próbált neki – az ilyet sok esetben már a vizsga megkezdése előtt elutasította.

Nos, Knecht viszont tetszett az öreg zenemesternek, nagyon is tetszett, s még továbbutaztában is elégedetten gondolt vissza rá; nem jegyzett be róla semmiféle észrevételt vagy osztályozást a füzetébe, hanem magával vitte az üde, szerény fiú emlékét, és hazatérése után saját

kezüleg írta fel Knecht nevét azoknak a tanulóknak a listájára, akiket a legfelsőbb hatóság egyik tagja maga vizsgáztatott, és felvételre érdekesnek talált.

Uwe Michael Lang: Az Úr felé fordulva – A liturgikus ima-irány

Az Ecclesia kiadónál a közelmúltban megjelent Uwe Michael Lang angol oratoriánus pap könyve, az eredeti kiadáshoz Joseph Ratzinger, akkori bíboros prefektus, a mai XVI. Benedek pápa által írt előszóval együtt. Mint arról hírt adtunk, Lang atya ez alkalomból Budapestre jött, és november 16-án dedikálta az érdeklődőknek könyvét. Ez előtt összefoglalást adott a témáról. Úgy gondolom, azok, akik nem tudtak eljönni, örömmel fogadják ennek a rövid előadásnak fordítását:

Mint Szent János evangéliumának negyedik fejezete elbeszéli, amikor Krisztus a samáriai asszonnyal Jákob kútjánál találkozott, kijelentette neki: „Eljön az óra, és most van itt, amikor az igazi imádók lélekben és igazságban fogják imádni az Atyát, mert az Atya ilyen imádókat keres” (János 4: 23). Mint Szent János evangéliumában mindig – melyet a korai egyházatyák „lelki evangéliumnak” neveztek –, ennek a mondatnak is több értelmezési rétege van. Először is, a keresztény istentisztelet szemben áll a zsidó és samaritánus istentisztelettel abban, hogy „lélekben” történik, vagyis nem korlátozódik egyetlen szentélyre, mint amilyen a jeruzsálemi templom volt a zsidók, Gerazim hegye a samaritánusok számára. Ámde ez nem jelenti azt, hogy az evangélium szerint ne volna szükség rítusokra és szertartásokra, nyilvános istentiszteletre vagy szakrális épületekre. Egy ilyen következtetés hatalmas tévedés lenne, már azért is, mert ellentmond neki a katolikus hagyomány közel kétezer éve. Az Úr nem azt mondta a samaritánus asszonynak, hogy az Új Szövetségben nincs szükség olyan helyekre és épületekre, melyek az istentiszteletet szolgálják; és amikor előre megmondta a jeruzsálemi templom lerombolását, a lényeg nem az volt, hogy többé ne épüljön ház az Isten tiszteletére, hanem hogy sok ilyen háznak kell len-

nie. John Henry Newman bíboros, a nagy angol teológus és oratóriánus szerzetes nagyon jól fogalmazta ezt meg, amikor ezt mondta: „Az evangélium dicsősége nem a rítusok eltörlése, hanem azok elterjedése; nem a hiányuk, hanem élő és hatékony jelenlétük Krisztus kegyelme által.”¹

Másodszor: a keresztény istentisztelet „igazságban” történik, mert nem fertőzi meg a bálványimádás és szinkretizmus tévedése, mely a szamaritánusokat sújtotta. Van egy mondás az ötödik századból, melyet gyakran e formában idéznek: *Lex orandi, lex credendi*, vagyis szó szerint: az imádság törvénye a hit törvénye. Csakhogy ezen elv magyarázatánál óvatosnak kell lennünk, mert a hit nem a liturgiából jön. Valójában a hit misztériumainak liturgikus ünneplése feltételezi, hogy a hitet prédikálják. Az Egyház nyilvános istentisztelete az Egyház tévedhetetlen hitének kifejezése és tanúja, s annak segítenie kell minket abban, hogy egy igen mély módon megértsük, hogy a hit több, mint szóbeli tétel, és minden törekvésünk a jóra, igazra, szépre és szeretetre Isten mindent felülmúló valóságában gyökerezik.²

A II. vatikáni zsinat megerősítette ezt a hagyományos tanítást, amikor azt mondja, hogy az istentisztelet „az Egyház minden tevékenységének csúcsa, s az a forrás, melyből az Egyház minden ereje származik” (SC 10). A liturgiában, és különösen az Eukarisztia szent áldozatában „a mi megváltásunk műve valósul meg”, amint ezt a zsinatnak a szent liturgiáról szóló dokumentuma (*Sacrosanctum Concilium*) a római miserítus egyik ősi imádságát idézve (pünkösöd utáni 9. vasárnap secretája) állítja. A liturgia kinyilvánítja a világnak „Krisztus misztériumát és az igaz Egyház valódi természetét” (SC 2). Azért fontos kérdés a liturgia, mert az a katolikus igazsággal függ össze, és az igazság szükséges ahhoz, amit a klasszikus hagyomány „a jó életre való meghívásnak” nevez, a Szentírás pedig „a Krisztusban való élet”-nek. A Krisztusban való élet megköveteli azt a nem könnyű és folytonos erőfeszítést, hogy

¹ J. H. Newman, *Parochial and Plain Sermons* VI, 19: „The Gospel Palaces”, San Francisco: Ignatius Press, 1997, p. 1355.

² E gondolatokért hálával tartozom J. Robinson mély értelmű tanulmányának: *The Mass and Modernity: Walking to Heaven Backward*, San Francisco: Ignatius Press, 2005.

„az odafent valókat keressük” (Kolosszei levél 3:1), és az Egyház istentiszteletéről azt kell gondolnunk, hogy éppen ezt teszi: a fent való dolgok felé vezet minket, „ahol Krisztus van, az Isten jobbán ülve” (Kol 3:1). A liturgia valóban központi fontosságú, mert az Úrra irányul, és arra, hogy ő miként váltotta meg a világot szenvedésével, halálával és feltámadásával. Fontos, mert nemcsak elménkbe idézi ezeket az igazságokat, hanem azokat valóban és igazán jelenvalóvá teszi az oltárainkon a maga hatalmával és ragyogásával.

Ma a szent liturgia vitatott tárggyá vált, sőt egyike a nagy hadszíntereknek a kléruson belül éppúgy, mint a világi hívők között. Ez szánalmas dolog, de tény, mellyel szembe kell néznünk. A római miserítus reformja, melyet a II. vatikáni zsinat után nagy sietséggel és gyakran érzéketlen módon hajtottak végre, olyan helyzetet teremtett, melyben még a zsinat odaadó hívei is elkezdtek beszélni és írni egy „reform reformjának” szükségességéről. Van olyan vélemény, hogy az utolsó negyven év liturgikus felfordulása abból származik, hogy olyan elveket és magatartásokat vittek bele, melyeknek nem lenne szabad helyet kapnia az Egyház liturgiájában. Meg vagyok győződve arról, hogy ez az alapvető meglátás helyes; a dolgok tényleg rossz állapotban vannak.

Mi az, amit a liturgikus celebrációk ma alábecsülnek, vagy néha úgy látszik, teljesen mellőznek? A nyilvánvaló válasz, legalábbis szerintem ez: ami hiányzik, az a katolikus szertartás vertikális, transzcendens dimenziója, az, hogy fókusza a köznapi tapasztalaton túl van. E kérdésnek sokféle összetevője közül számomra egy dolog döntőnek látszik: ez az oltár helyzete a mai templomban, és a misézés iránya. Nem akarom megismételni a könyvemben kifejtett érveket, hiszen éppen az ennek az estének a célja, hogy önöket a könyv elolvasására ösztönözze. Engedjék meg, hogy csak néhány megfontolást előadjak, miért vagyok meggyőződve arról, hogy a papnak, amikor az oltárnál áll, és ott az imádságokat és a felajánlást a hívekkel együtt és a hívek nevében Isten elé viszi, ugyanabba az irányba kell fordulnia, mint a népnek.

A II. vatikáni zsinat óta a latin Egyházban szinte egyetemes gyakorlattá vált, hogy a misét a pap a néppel szembefordulva mutatja be. Az elterjedt vélemény ellenére azonban ezt nem rendelte el a zsinat utáni

reform, és nincs semmi a zsinati dokumentumokban, ami igazolná, vagy éppen megkövetelné a szentélyeknek azt a radikális átrendezését, ami ténylegesen végbement. Nincs egyetlen olyan hivatalos dokumentum sem, mely azt érzékeltetné, hogy a versus populum pozíció az eukarisztia bemutatásának mindig előnyösebb formája volna. Josef Andreas Jungmann, a kiemelkedő liturgia-tudós már 1967-ben kifejezte kételyét azzal kapcsolatban, hogy az oltárokat a világon mindenütt nagy sietséggel és egységesen a néppel szembefordítva állították fel. Más nemzetközileg elismert teológusok is csatlakoztak Jungmann kritikájához, köztük Louis Bouyer és a fiatal Joseph Ratzinger.

Gyakran mondják, hogy a miséző néppel szembe fordulását a tevékeny részvétel (*participatio actiosa*) igényelte volna. A tevékeny részvétel gondolatát X. Szent Piusz pápa vezette be, s az központi helyet kapott a szent liturgiáról szóló zsinati konstitúcióban, a Sacrosanctum Conciliumban. A jelenlegi pápa, XVI. Benedek „A liturgia szelleme” című, nagy befolyású könyvében fontos különbséget tesz az igeliturgiában és az eukarisztikus liturgiában való részvétel között: az elsőnél a részvétel magában foglal külső cselekedeteket is, a másodiknál a külső cselekedetek másodlagosak. Ezt írja: „A *cselekvésnek* valójában meg kell állnia akkor, amikor a dolog szívéhez érkezünk: az imádsághoz. Világosan meg kell érteni, hogy a dolog szíve az imádság, és az éppen azért olyan fontos, mert teret nyit az Isten *cselekvésének*. Mindaz, aki ezt megérti, könnyen beláthatja, hogy itt nem a papra vagy a pap irányába való tekintésről van szó, hanem hogy mind együtt Isten felé nézzünk, és együtt menjünk feléje, hogy találkozzunk vele.”³

Az eukarisztia ünneplése, miként a keresztény imádságé általában, szentháromságos irányultságú: az Atyához intézzük Krisztus által a Szentlélekben. Egyértelmű, mily nagy mértékben kíváncsi, hogy ez a teológia a liturgia látható (vizuális) formájában is kifejeződjék. XVI. Benedek kifejtette, hogyan történhet ez a legjobb módon. Amikor valakihez beszélünk, nyilvánvalóan szembe fordulunk az illetővel. Ennek megfelelően, amikor imádságokat és felajánlásokat viszünk az Istennek az

³ J. Ratzinger, *The Spirit of the Liturgy*, translated by J. Saward, San Francisco: Ignatius Press, 200, p. 174.

eukarisztiában, az egész liturgikus gyülekezetnek, papnak és népnek, arccal ugyanabba az irányba kell fordulnia, a szentháromságos istentisztelet közös cselekményeképpen. Az efféle frázisok: „a néppel szembefordulva”, vagy „háttal a népnek” kizárja azt az Egyet, akihez minden imádság irányul, nevezetesen az Istent.

A valódi kérdés itt nem a „celebráció a nép felé”, hanem a liturgikus imádság közös iránya, amelyet a keresztény hagyomány így ismer: „arccal kelet felé”. Már igen korai időktől fogva a keresztények nem a földi Jeruzsálem felé fordultak egyéni és liturgikus imádságuk közben, hanem a felkelő nap felé, mely a feltámadt Krisztus jelképe, azé, aki majd újra eljön dicsőségben, hogy megítélje a világot, és összegyűjtse híveit az új, mennyei Jeruzsálemben. A templomok szó szerint „orientálva”, vagyis szentélyükkel és oltárukkal kelet felé épültek, ahol csak ez lehetséges volt, és a kelet felé irányulás határozta meg a celebráns helyzetét is az oltárnál. Így az eukarisztia kozmikus szimbolizmusa beleépült a közösségi celebrációba, és konkrét kifejezést adott a keresztény reménységnek. Kinézni (a közösségből) az Úr irányába: ez életben tartja az eukarisztia eszkatológikus jellegét, és emlékeztet minket arra, hogy a szentségi szertartás részvétel a mennyei liturgiában, a jövődő dicsőség záloga, az élő Isten jelenlétében. Ez a dinamizmus adja a mise igazi nagyságát, és megmenti az egyes közösségeket attól, hogy magukba záruljanak; inkább kinyitja őket a szentek közössége, a mennyei Város felé.

Az imádság keleti iránya a mise áldozati jellegének megértésével is összefügg. Az alapelv az, hogy az oltárnál álló celebránsnak Isten felé forduló állást kell felvennie az imádságnál, és amikor ugyanabba az irányba fordul, mint a nép, akkor kifejezi a misének, mint Isten felé vitt felajánlásnak értelmét. A pap Isten népét vezeti útján az Úrral való találkozás felé, a felé, aki jelenvalóvá válik az oltár szent áldozatában. A liturgikus mozgalom úttörői a 20. század első felében elsősorban az áldozás szent lakoma jellegét akarták erősíteni, melyről úgy vélték, meglehetősen elhomályosult. Ők úgy látták, hogy a néppel szemben való misézés megfelelő eszköz e fogyatékoság orvoslására. A mi helyzetünk ma ettől igen különbözik: az eukarisztia áldozati jellege az, amelyet a hívek igen kevésbé értenek.

Amikor a szűkebb értelemben gondolunk az eukarisztikus liturgiára, s azon belül is különösen a kánonra, akkor több, mint megfelelő, hogy az egész gyülekezet, a celebráló papot is beleértve, az Úr felé forduljanak, és éppen ezt fejezi ki az, hogy az oltár felé fordulnak – akár ténylegesen is kelet felé van az felállítva, akár csupán jelzi a „liturgikus” keletet. Csak a pap és nép közötti párbeszédesebb részek, az Isten ígéjének hirdetése és a szentáldozás kiszolgáltatása kívánja meg a pap és nép közötti *face-to-face* (szembeforduló) elhelyezkedést. Ez az ajánlás különösen hasznos a történeti templomépületekben, ahol az oltár az egész épület uralkodó művészi eleme. Az első évezred oltár-elrendezései, melyek máig fennmaradtak a bizánci rítusban, a többi keleti hagyományban, de éppúgy a Nyugat nagyszerű szentélyeiben a középkortól kezdve a barokkig, mind a liturgia fő célját szolgálták: Isten dicséretét és dicsőségét, az ő üdvözítő művének jelenné tételét a hívők javára, akik az imádságra és az áldozat felajánlására összegyűltek. Ám a közös ima-irány megvalósítható és megvalósítandó a jelenkori templomépítészetben is.⁴ Amint Benedek pápa emlékeztet minket: „az oltár az a hely, ahol a menny feltárul. Az nem lezárja a templomot, hanem felfelé kinyitja – és azt átvezeti az örök liturgiába.”⁵

Róma: A San Clemente bazilika egy 19. századi rajzon

⁴ Lásd H. Seblatnig (ed.), *Profane Sakralarchitektur in Wien ab 1960/Profane Sacred Architecture in Vienna since 1960*, Wien: Facultas, 2006.

⁵ J. Ratzinger, *The Spirit of the Liturgy*, p. 71.

Jegyzetek a liturgiáról

85. Milyen legyen az oltár és felszerelése?

A zsinat előtt szigorú szabályok voltak a templom építésére és berendezésére. Ezek egy része ma nincs előírva, másokat nem vesznek komolyan, egyesek azt gondolják, hogy ezek már nem érvényesek, vagy más szabályokat vélnek érvényesnek, továbbá elterjedtek olyan divatok is, melyek kifejezetten ellenkeznek az előírásokkal vagy legalábbis a liturgia szellemével. Peter J. Elliott könyvet adott ki (*Ceremonies of the Modern Roman Rite*), mely a zsinat utáni liturgikus előírások szerint fejti ki a templomépületek, berendezési tárgyak, eszközök, edények, ruhák, mozgások, kéz- és testtartás, továbbá igen részletesen a misézés, zsolozsma-végzés szabályait. Ennek alapján foglalom össze, amit ő az oltárra vonatkozó kötelező szabályként vagy ajánlásként leír:

A templom főoltára szilárd (elmozdíthatatlan); a bibliai szimbolizmus és a nyugati hagyomány miatt természetes kőből készült. Az oltárnak a templom tengelyében kell állnia. Fontosak az oltár arányai. Az oltár nem csak egy állvány, nem csak funkcionális tárgy, hanem nagy és szent jele Krisztusnak. Úgy kell megtervezni, hogy tiszteletet keltsen. Egy kis oltár megfelel talán egy kis kápolnában, de a templomokban álló jelentéktelen oltárokat olyan nagy méretű áldozati asztallal kell lecserélni, mely szépségében és méltóságában megfelel Krisztus, a mi Főpapunk felséges cselekményének. Az oltár körüli lépcsőket gondosan kell megtervezni, hogy a hívők az oltárt jól láthassák. A jelenlegi római misekönyv feltételezi, hogy a misét akár a nép felé, akár az oltár (apszis) felé fordulva lehessen celebrálni! Ezért széles helynek kell lennie az oltárt körülvevő járófelületen, a szabadon álló oltár mindkét oldalán, úgy, hogy a pap ott tudjon állni, térdet hajtani, s azt megfelelő módon körüljárhassa, amikor az oltárt tömjénezi.

Legalább egy oltárterítőt kell az oltárra tenni, s az mindig fehér. De hasznos, ha az oltárterítő alá további terítőt tesznek. Bár az oltárterítőt a mise után el szabad venni, de a megfosztott oltár jelképe nagy-péntekre van fenntartva; ha védeni akarják az oltárterítőt, jobb azt használaton kívül egy porfogó terítővel letakarni. Az oltárterítőt ne tévesszük össze az antependiummal, mely az oltár méltóságának kiemelésé-

sére való. Az antependium rendszerint leér a földig, legalábbis az oltár elől eső felén. Ha az olvasóállvány takarójával és a tabernákulum fátylával összehangolva az adott időszak színét viseli, a celebrációnak harmonikus és eleven változatosságot ad. Az oltárkeresztet vagy az oltárra, vagy közvetlenül mögéje kell állítani, vagy az oltár fölé függeszteni. Vizuálisan kapcsolatban kell lennie az oltárral. Feszületformájúnak kell lennie, tehát viselnie kell a Megfeszített alakját. Az oltár közelében felállított Feltámadott szobor tehát nem helyettesítheti a liturgikus feszületet. Az oltárra állított kereszt nem lehet túl kicsi.

A miséknél kettő, négy vagy hat gyertyát használunk. A változó szám jól megkülönbözteti a napok és celebrációk rangját. Egyes helyeken az a helyes szokás alakult ki, hogy két gyertyát használnak köznapokon, négyet vagy hatot vasárnapon és ünnepnapokon, vagy kiemelkedő szertartásokon. Az oltárgyertya rendszerint fehér vagy krémszínű, s értékes anyagból készült. A gyertyák szimmetrikus elhelyezése helyesebb, mint az újabb divat, mely az oltár egyik felére teszi őket, és virággal vagy éppen a kereszttel ellensúlyozza a másik oldalon. Kisebb méretű oltárok esetén a gyertyatartók az oltár mellé is állíthatók, de közel kell ahhoz állni, s a gyertyatartók tetejének el kell érnie az oltárlap magasságát. A liturgikus gyertyák az isteni világosság és az angyali jelenlét jelképei az oltárnál, és a gyülekezet tagjainak szemét az oltár közepére kell irányítaniuk.

A virágok használatát a liturgikus időszak és a helyi szokás szabályozza. A szobai zöld növények használatát mellőzzük (kivéve, ha magában a templomban vannak elültetve), a mesterséges virág pedig egyáltalán nem való a templomba.

A nagy ünnepeken helyes külön virágokat, gyertyákat, lámpásokat, zászlókat elhelyezni a templomban. Ha ezek díszítik a templomot, de nem vonják el a figyelmet az oltártól, s nem zavarják a szertartást, akkor megfelelően gazdagítják a különleges ünneplés idejét. A zászlóknak művészi tárgyaknak kell lenni, s nem lehetnek olcsó, jelszavakkal díszített gyári árúk. A szentélyben egyáltalán nincs helye posztereknek!

Jegyzetek a liturgiáról

86. „Latin: hetenként legalább egyszer”

Felhívom olvasóim figyelmét egy érdekes internetes címre. A “New Liturgical Movement” homepage naponta többször is bővül hasznos liturgikus hírekkel, anyagokkal, magyarázatokkal, eszmecserékkel. Elektronikus címe: <http://thenewliturgicalmovement.blogspot.com/>. November 12-én olvastam benne a következő híradást:

Latin: hetenként legalább egyszer –
Magas rangú vatikáni tisztviselő nyilatkozata

Francis Arinze bíboros, az egyik legnépszerűbb és legbefolyásosabb vatikáni tisztviselő, nyilatkozta több, mint 250 ember előtt szombaton (nov. 11-én) reggel, hogy a latint sokkal gyakrabban kell használni a római katolikus liturgiában. „A latin nyelvet ma egyházi hűtőszekrénybe rakták... Holott a misét időről időre ma is latinul kell bemutatni.”

Arinze a vatikáni Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció feje, a római katolikus egyház fő liturgikusa. Nigériai születésű, a vallásközi dialógus vatikáni tanácsának elnöke volt 17 éven át, mielőtt négy évvel ezelőtt kinevezést nyert mostani posztjára. Részben a római katolikus egyház robbanásszerű afrikai növekedése, részben az iszlám dolgaiban való szakértelme miatt Arinze a gyakran emlegetett pápa-jelöltek közé tartozott, akit János-Pál halála után esetleges következő pápának tekintettek.

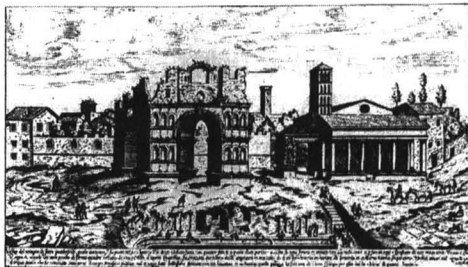
Szombati előadásában ezt mondta: „A latin rítusú liturgia nyelve: a latin és az anyanyelv. A római egyház korai éveiben a görögöt használta, de a negyedik században áttért a latinra. A római rítus hivatalos nyelve a latin. A világ nagy vallásai mind ragaszkodnak alapító nyelvükhöz: a zsidóság a héberhez és arámhoz, az iszlám az arabhoz, a hinduk a szanszkrithez, a buddhisták a páli nyelvhez. Nem lenne-e nagy dolog az, ha a papok és püspökök szerte a világon képesek lennének egymással az egyház egyetemes nyelvén beszélni? vagy ha a sok ezernyi fiatal,

aki a Világifjúsági napra összejön, képes lenne a mise részeit latinul együtt mondani?”

Egy óra hosszát tartó, gyakran humoros beszédében, melyet a résztvevők felállva, ovációval fogadtak, Arinze azt javasolta, hogy egy igazi katolikus opcióként a nagy plébániákon hetente legalább egyszer mondják a misét latinul, a kisebb, falusi plébániákon pedig legalább havonként egyszer. (Természetesen a homíliát mindig a jelenlévő hívek nyelvén kell mondani – tette hozzá.) „A latin illik egy olyan egyházhoz, mely egyetemes. A latinnak olyan állandósága van, mely a modern nyelvekből hiányzik.”

Az idézett újság mindehhez még hozzátette:

Az utolsó hónapban vatikáni tisztviselők azt mondták, hogy XVI. Benedek pápa hamarosan lazít a latint, illetve a „tridenti misét” illető megszorításokon. Az 1960-as években a II. vatikáni zsinat jóváhagyta a nemzeti nyelvek használatát a misében, és legtöbb mai katolikus már csak a maga nyelvén celebrált misét ismeri. A tridenti mise celebrálásához ma a papnak meg kell kapnia az engedélyt a maga püspökétől. A suttogó hírekben szereplő pápai jóváhagyás, vagy indultum kiterjeszténé a tridenti mise használatát, s a helyi püspök jóváhagyása nélkül is megengedné minden papnak annak celebrálását. A kardinális hallgatott az indultum kibocsátásának időpontjáról, mely egyes vatikáni megfigyelők szerint még ebben a hónapban meg fog történni. „A pápa nem mondott erről semmit – felelte a kérdésekre Arinze –, amikor a pápa mond valamit, azt mindenki meg fogja hallani.”

Róma: A Janus-ív és a Szent-György templom egy 16. századi rajzon

18. „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorbőjt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj „költőiségre!” – **Jegyzetek a liturgiáról**: 49. Miről szólnak az offertórium-ének (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagybőjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 51. Miről szólnak az offertórium-ének (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökuménikus népénekgyűjtemény esélyei. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseznek. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. A haszontalan tudományok. – **Jegyzetek a liturgiáról** I: 57. A szószerk. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondattól. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Fővégi búcsú. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcsstan vázlata (1) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-etűd. – Egy erkölcsstan vázlata (2) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai.

33. Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jency Zoltán: Halotti Szerzés). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmasság ének”?

34. Mit adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenésünkről. – Egy karácsonyi sequentia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mit adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mit adhatuk Európának? (6) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. **Jegyzetek a liturgiáról:** 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

38. Mi a szó? – „Sok haza-puffogatás...” – Aquileia – **Jegyzetek a liturgiáról:** 75. Mi az a „római rítus”? 2. – 76. A Hiszekegy a misében

39. A munkaerkölcs. – Micsoda nemzedék! – Attila és Szent István. – A „székely himnusz”. – Aquinói Szent Tamás az emlékezőtehetségről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 77. Irányzék a liturgikus változásokhoz. – 78. Ismét a liturgikus homíliáról.

40. A kottairás története. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 79. Az egyházzene öt történelmi modellje. – 80. Egy nyári vasárnap offertórium.

41. Egy jubileum – tanulságokkal. – Morfondírozások. – Még egy szó a „haszontalan” tudományokról. – Nocsak! – A számháborúról (Ars ludendi). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 81. Az úrnapi mise könyörgései. – 82. A manipulus.

42. A misézés iránya (Uwe Lang könyvének bemutatója). – „Mária országa”. Gondolatok október 8-án. – Mit énekelhetek hatszáz éve a váci székesegyházban? – Például a tandíj. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 83. Régi magyar Mária-antifonák. – 84. Aquinói Szent Tamás a templomszentelés ünnepéről.

43. A zene csodája (Hermann Hesse: Üveggyöngyjáték c. regényéből). – Uwe Michael Lang: Az Úr felé fordulva – a liturgikus ima-irány. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 85. Milyen legyen az oltár és felszerelése? – 86. „Latin: hetenként legalább egyszer”.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól. A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított. – Az évente megjelenő tíz saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
